

NIJOLĖ AUKŠTUOLYTĖ

Kauno technologijos universitetas

MITO KALBA KAIP PASAULIO ĮVALDYMO BŪDAS

The Language of Myth as a Means of Mastering the World

SUMMARY

The article is based on the assumption that the perception of the significance of language is a characteristic feature as far back as pre-theoretical human images of the world. The emphasis on the power of language in myths, as well as its influence on primitive people, suggests that the archaean mind perceives language as a given reality that in its sureness equals or even surpasses physical reality. The indistinctiveness of objective and subjective aspects, the wholeness of reality and experience characteristic of pre-theoretical thinking conditioned the sameness of both the language and the world reality for a person. Since the possibility of a name to represent beings and things is perceived as the magical power of a word, the naming which indicates their relationship is treated as an equivalent of the essence of things. Giving prominence to names used in myths, a belief in the creative power of a word, and in its substantiality and self-contained value, suggest that the recognition of the active role of language in a person's relationship with the world is natural to archaean thinking. By reasoning about the role of language in myths, we seek to emphasize that the understanding of the significance of language has deep historical roots. In the article, we justify the assumption that the pre-theoretical perception of language power becomes the base line for theoretical reflection on the role of language.

ĮVADAS

Šiuolaikinės žinojimo formos nėra vien šių dienų žmogaus atradimas. Jau mitiniame mąstyme formuojasi ypatingas dėmesys kalbai. Maginių kalbos ga-

lių, jos „tikroviškumo“ pajauta, būdinga archajiniam žmogaus mąstymui, lėmė tikėjimą kuriamąja kalbos galia, saviminiu žodžio vertingumu. Tai leidžia

RAKTAŽODŽIAI: mitologija, kalba, ikiteorinis mąstymas, vardas ir daiktas, žinojimas.

KEY WORDS: mythology, language, pre-theoretical thinking, name and thing, knowledge.

daryti prielaidą, kad pažintinio kalbos vaidmens filosofinės refleksijos pradmenys glūdi jau ikiteoriniuose žmogaus vaizdiniuose. Toks išėities taškas leidžia

iš naujo pažvelgti į pažintinių kalbos galių tyrimų, išsirutuliojusį iki mokslo kalbos kūrimo ir jos tyrimo programų, ištakas.

* * *

Mitų tyrinėjimai E. Cassirerio, M. Eliade's, J. Frazerio ir kitų autorių darbuose liudija, kad kalbos reikšmingumo pasaulio pažinimui suvokimas turi galias istorines šaknis. Jau senovės žmogus, pasakojimo forma rekonstruodamas realius įvykius ir reiškinius, bandė ieškoti tvarkos, ryšio ir prasmės pasaulyje. Mituose žmogus simboliškai išreiškė savo santykį su pasauliu, apmąstė jo sandarą, ieškojo esmės. Mitas – istoriškai ankstyviausia pasaulio refleksija. Jam būdingas realybės ir jos išgyvenimo vientisumas, objektyvaus ir subjektyvaus aspektų neskyrimas leido tapatinti daiktus, būtybes ir jų simbolius, pirmiausia vardus. Mituose dėmesys kalbai pasireiškė domėjimusi atskiru žodžiu, t. y. daikto vardu. Labai glaustai ir taikliai žodžio vietą ikiteoriniuose vaizdiniuose nurodo E. Cassireris. Jis rašo: „Šiame pirmajame refleksijos lygyje... žodis nėra ženklinimas ar įvardijimas, ar dvasinis tikrovės simbolis; jis pats yra tikrų tikriausia tikrovės dalis. Mitinę kalbos sampratą ... visuomet apibūdina šio skirtumo tarp žodžio ir daikto nebuvimas. Kiekvieno daikto esmė glūdi jo varde. Žodžiui iš karto suteikiamos maginės galios. Tas, kuris užvaldo vardą ir žino, kaip juo pasinaudoti, įgyja galią pačiam daiktui. ...Visa žodžio ir vardo magija yra pagrįsta prielaida, kad daiktų pasaulis ir vardų pasaulis sudaro vie-

ningą neatskiriamą priežastinio ryšio grandinę ir vienatinę tikrovę“¹.

Archajinis protas kalbą suvokia kaip duotą realybę, tikrumu prilygstančią fizinei realybei, o savo svarba netgi ją pranokstančią. Kalbos pasaulis jam yra toks pat objektyvus kaip ir daiktų pasaulis. Tiesioginė vardo priklausomybė daiktui įtraukia jį į daiktų būties sferą. Pirmykščiam žmogui vardai yra ne konvencijos, jie išreiškia esmę. Sutapatinus daiktą ir žodį, teigiamas vidinis ryšys tarp objekto ir jo vardo. Vardas mažomas kaip kažkas neatsiejama nuo įvardijamo objekto, kaip neatskiriama jo dalis, suteikianti jam visišką substancialumą. Vardas suvokiamas kaip sakralinė būtybės ar daikto dalis. Remiamasi intuityvia prielaida, kad objektas susideda ne vien iš matomo kūniško prado, bet kūniškas pavidas slepia savyje dvasią. Ir vardas yra jos tinkamas simbolis, nes jis atstovauja asmeniui ar daiktui ir tada, kai jų nėra. Senovės Egipto Piramidžių tekstuose galima rasti: „nemirė jis, neišnyko jo vardas“². Dėl vardo objektas suvokiamas ne tik empiriniu, bet ir idealiu aspektu. Įvardijimas suvokiamas kaip daikto ar būtybės esmės išpėjimas. Manoma, kad bet kokio mitinio vaizdinio esmę galima nustatyti pagal jo vardą. Vardas ir esmė laikomi vidujai susijusiais ir jų ryšys suvokiamas kaip būtinas. Vardas ne tik žy-

mi esmę, bet jis pats yra esmė, ir esmė esti varde. Jis traktuojamas kaip daikto esmės atitikmuo. Šią sąsają vėliau ėmėsi analizuoti reflektyvus mąstymas³.

Požiūris į vardą kaip vidinę objekto esmę, jo dvasią, jėgos ir gerovės šaltinį, sureikškina vardų vartojimą. Manoma, kad, tardami vardą, veikiamė daiktą ar būtybę. Tuo remiasi visa žodinė magija: užkeikimų, burtų jėga, įvairūs tabu, slaptų kalbų kūrimas. Vardo pakeitimas mitinėje sąmonėje suvokiamas kaip juo įvardijamo objekto sunaikinimas ir naujo sukūrimas, nes vardas pripažįstamas savotišku kūno dvasiniu dvyniu. Manychiau, tai akivaizdžiai liudija nekonvencinę vardų sampratą, jų ontologinės prasmės išvalgą. Pavyzdžiui, įvairių tautų mitologijoje berniukui subrendus ir specialaus maginio ritualo metu išventinant jį į vyrus, jis gauna ir naują vardą, nes pasikeitė jo esmė.

Tikėjimas magiška žodžio galia, pagarbūs elgesys su vardais duoda pradžią minčiai, kad žodis vertingas pats savaime⁴. Mitai liudija tikėjimą, kad žmogus gali būti veikiamas gerai ar blogai priklausomai nuo kontekstų, kuriuose tariamas jo vardas. Ligos įvardijimas balsu gali būti įprasmintas kaip jos kvietimas, nes liga gali ateiti, išgirdusi savo vardą. Mirusiųjų vardų tabu remiasi baime paveikti jų dvasią ir pan. Mituose kyla suvokimas, kad vardas yra subjekto nepakartojamumo požymis. Ryšys tarp asmens ir jo vardo išlieka ir vėlesnėse kultūrose. Romėnų teisėje jos subjektu galėjo būti ne kiekvienas fizinis asmuo. Vergai teisine prasme neturėjo vardo ir nebuvo savarankiški asmenys.

Būtent vardas sąlygojo žmogaus tapimą individu, asmeniu. Be jo išnyktų individualumo ribos.

Mitiniame mąstyme akivaizdžiai teigiama žodžio, juo įvardijamo objekto ir atitinkamo veiksmo funkcinė vienybė. Žodis suvokiamas kaip jungianti grandis tarp minties ir veiksmo. Triada *mintis-žodis-veiksmas* liudija šių elementų sąryšį, netgi tapatumo galimybę. Žodžiu atliekamas dieviškas kūrimo aktas. Žodyje išsikūnija Demiurgo galia, kurianti Visatą iš atskirų elementų, iš dalių, kurias jis išreiškė garsu. Archajinis protas pasaulį suvokė kaip dievybės minties ir žodžio rezultatą. „Visa esatis įgyja būtį iš pradžių širdyje (tai – minties buveinė. – N. A.), o „liežuvis“ (t. y. žodis. – N. A.) įkūnija tai realiame gyvenime.“⁵

Visose archajinėse kultūrose įvardijimas tolygus kūrimo aktui, o vardų davėjas – tai kartu ir pasaulio kūrėjas. Dievo žodžiui skiriamas direktyvus vaidmuo. Visa esatis įgyja būtį ir pradžią iš Dievo žodžio. Jis nustato tvarką, kaip veikia žmogus ir Visata. Pavyzdžiui, M. Eliade aprašo kosmogoninį polineziečių mitą, pasak kurio aukščiausias Dievas savo minties ir žodžių galia perskyrė Vandenį, sukūrė Dangų ir Žemę. Jis tarė: „Tepersiskiria Vandenys, tesusidaro Dangūs, teatsiranda Žemė!“ Per šiuos žodžius pasaulis išengė egzistencijon, vadinasi, tai yra ne šiaip žodžiai. Jie turi sakralinę galią⁶. Panašiai indų religijoje Brahmanas, arba aukščiausia esybė, iš kurios išsiplėtoja Visata visa savo įvairove, prilyginamas kalbai (žodžiui). Vedų knygoje žodis reguliuoja ir valdo gamtos judesius. Egiptiečių mito-

logijoje išminties Dievas rūpinasi žodine kalba, matu, skaičiuote, t. y. visu žinojimu, ir tai iliustruoja jų tarpusavio sąryšio suvokimą senovės žmogaus pasaulėjautoje.

Žodis žmogui, panašiai kaip dievas ar demonas, yra ne jo paties kūrinys, bet pats savaime esmingas ir reikšmingas kaip kažkas objektyviai realaus. Beveik visose religijose žodis siejamas su Kūrėju kaip jo kūrybos įrankis arba kaip pradmuo, iš kurio atsiranda visa būtis ir jos tvarka. Ši idėja ateina ir į krikščionybę. Šv. Jono evangelijoje mes skaitome: „Pradžioje buvo Žodis. Tas Žodis buvo pas Dievą, ir Žodis buvo Dievas. ... Visa per jį atsirado, ir be jo neatsirado nieko, kas tik yra atsiradę“⁷. Švento žodžio jėgai paklūsta viskas. Todėl valdantis žodį valdo ir pasaulį. Šia analogija remiasi žmogus, kai jam reikia ką nors padaryti, sukurti. Jis taria sakralinius žodžius. Žodžiai, kuriais Dievas sumodeliavo Visatą, tariami ir nevaisingos gimdytojos apvaisinimo apeigose, jie tariami ir siekiant išgydyti negalią, nuraminti prislėgtą širdį ar įkvėpti pergalingiems žygiams. Mitas teikia modelį bet kurios rūšies kūrybai. Visa, ką daro žmogus, tam tikra prasme atkartoja svarbiausią įvykusį faktą – Dievo kūrėjo archetipinį gestą – Pasaulio sukūrimą. Kūrybos aktas susiejamas su mintiniu procesu ir kalba, o ne su fiziniu aktyvumu. Įvardijimo sąsajos su kūryba grindžiamos maginės žodžio galios. Žodį pripažinus įrankiu, kuriuo galima išskverbti į daiktų esmę, antikos filosofų darbuose šios maginės galios transformuojasi į filosofinį „tikrųjų vardų“ ieškojimą, kuris implikuoja, kad pabrėži-

mas vėlesnėje filosofinėje tradicijoje aktyvus kuriantis kalbos vaidmuo.

Didžiulis mitinio mąstymo dėmesys vardui, kalbai suteikama dieviška kuriamoji galia rodo kalbos reikšmingumo ir jos „tikrovės kumo“ suvokimą archajinėse kultūrose. Mitinis požiūris į kalbą plėtojasi pereidamas nuo individualaus suvokimo, kad ypatinga galia slypi konkrečiame žodyje, kad egzistuoja konkrečios magiškos formulės, prie universalios kalbos, kaip visumos, savaiminės vertės idėjos. Mitinis mąstymas intuityviai išvelgė, kad kalba ne tik perteikia mintis, bet padeda minčiai kilti. Mintis įgauna realybę tik žodyje ir per žodį, ją išreiškiantį ir suteikiantį jai individualybę. Būtent per kalbą jusliniame pasaulyje atsiveria naujas dvasinis pasaulis, kuriame veikiančios būtybės yra tik įvairių žmogaus ir gamtos galių metaforos⁸.

E. Cassireris akcentuoja, kad kalba mite simboliškai perkuria pasaulį. Garso kompleksas, kuriuo kažkas įvardijama, nėra atsitiktinai pasirinkta moneta. Ji išreiškia tam tikrą vertę⁹. Tai demonstruoja šių dvasinių veiksnių vienybę. Kalba nėra vien mito komponentas. Jos ištakose slypi ir kita jėga – logosas. Palapsniui žodis vis labiau tampa sąvokos ženklu. Mite ryškus simbolio, metaforos, analogijos, kurie yra labai svarbūs šiuolaikiniame moksle, vaidmuo leidžia daryti prielaidą, kad archajinė sąmonė turi ypatingą pasaulio išsąmoninimo strategiją, įkūnijamą sudėtingomis mąstymo operacijomis. Iki teorinio gamtos reiškinių aiškinimo mitas atstoja įvykių analizę ir išvadas. Todėl vartojant žodį, reikia didžiausio tikslumo. Bet koks netikslumas ritme, skiemenų pokyčiai maldoje

atimtų žodžio tikrumo jėgą. Mitinis mąstymas ne menčiau reiklus negu teorinis mąstymas. Tai labai aiškiai teigia Cl. Levi-Straussas, sakydamas, jog „galbūt kada nors mes suprasime, kad mitinio ir mokslinio mąstymo logika yra ta pati ir kad žmogus visada mąstė taip pat gerai“¹⁰. Mite papasakota „istorija“ yra ne šiaip fantazija, bet tam tikros rūšies žinojimas. Tokios nuostatos laikosi ne tik mitų tyrėjai, bet ir šiuolaikiniai fizikai, teigiantys, kad mokslinis mąstymas yra ikimokslinio mąstymo tęsinys¹¹ ir nebrėžia tarp jų griežtos demarkacinės linijos.

Kai tik mitas pakilo virš maginės praktikos, siekiančios konkrečių rezultatų (priešaukti lietu, užtikrinti medžioklės laimikį ir pan.), jis tapo pažinimo modeliu. Pasaulio pažinimas senovės žmogui tolygus mitų prasmių iššifravimui. Juk visuomenėse, be rašto ir archyvų, būtent mitologija įtvirtino turi-

mą išmintį, įgytą patirtį, suvoktas reikšmes, t. y. dalykus, kurių svarba buvo neabejojama. Vėliau tą funkciją perėmė rašytinė tradicija. Todėl į mitą galime žvelgti kaip į žmogaus proto projekciją, simbolinį pasaulio struktūrinimą, leidžiantį tvarkyti prasminius elementus ir iš jų kurti visumas. Šia prasme jis gali būti tapatinamas su „pirmykščiu mokslu“, o jo tyrimas – su žmogaus mąstymo pažinimu.

Kalba yra neatskiriama mito dalis. Jis perteikiamas žodžiu ir priklauso diskurso sričiai. Nuo pat pradžių kalba ir mitas esti nepertraukiamai susiję. Glaudus ryšys tarp mitinio ir kalbinio mąstymo padeda suprasti šių pasaulių vienybę ir skirtumus, išvelgti bendrą jų konceptualią formą. Mitų tyrimai leidžia apčiuopti universalius žmogaus minties formavimosi principus, atveria mūsų žvilgsniui universalią pradinę logiką.

IŠVADOS

1. Mitų tyrinėjimai, liudijantys, kad jau ikiteoriniuose žmogaus vaizdiniuose formuojasi reikšmingo kalbos vaidmens pasaulio pažinime suvokimas, atskleidė kalbos galių įsisąmoninimo istorines šaknis.
2. Sureikšmintas vardų vartojimas mituose, pabrėžiama kalbos galia sąlygojo tai, kad šis archajinis mąstymas pripažino aktyvų kalbos vaidmenį

žmogaus santykiyje su pasauliu, ir tai tapo išeities tašku filosofinei kalbos vaidmens refleksijai antikoje.

3. Mitiniam mąstymui būdingas kalbos pasaulio tapatumas daiktų pasauliui iškelia jų palyginimo galimybių problemą, kurią spręs filosofai nuo Platono iki Wittgensteino ir Feyerabenddo analizuodami kalbos galimybes atvaizduoti pasaulį.

Literatūra ir nuorodos

¹ E. Cassirer. *Philosophy of symbolic forms*. Vol. 1: *Language*. – New Haven: Yale univ. press, 1957, p. 117–118.

² Г. Франкфорт. Г. А. Франкфорт, Дж. Уилсон, Т. Якобсен. *В предверии философии*. – Москва: Наука, 1984, с. 6.

- ³ Ypač aktuali vardo ir esmės sąryšio problema tapo antikoje. Plačiau žr.: N. Aukštuolytė. Daiktų ir vardų santykio filosofinė refleksija antikoje. *Problemos*, 68, 2005. Vilnius: Vilniaus universiteto leidykla.
- ⁴ Mažinės vardo galios plačiai aptartos mitų tyrinėtojų darbuose: E. Cassirer. *Language and Myth*. – N.Y., 1946; Cl. Levi-Strauss. Mitas ir reikšmė. Vertė V. Gumauskaitė, in *Krantai*, 1990, kovas, p. 23–30; Дж. Фрэзер. Золотая ветвь. – Москва: Изд. политической литературы, 1986, ir kt.
- ⁵ Б. А. Тураев. *Египетская литература*. Т. 1. – Москва: Сабашникова, 1920, с. 40–41.
- ⁶ М. Eliade. *Kosmogoninio mito struktūra ir funkcija*, in *Krantai*, 1990, rugsėjis, p. 53–54.
- ⁷ Naujasis Testamentas. Kaunas–Vilnius: Lietuvos Vyskupų konferencijos leidinys, 1988, Jn, 1, 1–3.
- ⁸ E. Durkheim. *Elementarios religinio gyvenimo formos*. – Vilnius: Vaga, 1999, p. 83–84.
- ⁹ Э. Кассирер. Сила метафоры, in *Теория метафоры*. – Москва: Прогресс, 1990, с. 36.
- ¹⁰ Cl. Levi-Strauss. *Mitų struktūra*. in *Mitologija šiandien. Antologija*. Sudarė A. Greimas, T. M. Keane. Vilnius: Baltos lankos, 1996, p. 75.
- ¹¹ А. Эйнштейн. Проблема пространства, эфира и поля в физике, in *Собрание научных трудов*. Т. 2. – Москва, Наука, 1966, с. 275.